

Kulturhistoriskt underlag till vård- och underhållsplan

Magdalena Jonsson, 2006

Kort historik

Hälleberga socken är en skogsbygd i västra delen av Nybro kommun. Socken tillhör Uppvidinge härad och var fram till 1971 en del av Kronobergs län. Inom Hälleberga socken ligger och har legat flera glasbruk och sågverk. Hälleberga församling ingår idag i samfällighet med Madesjö, Örsjö och Oskars församlingar.

En träkyrka, troligen från 1300-talet, ersattes 1819 av en ny kyrka av trä. Denna kyrka var uppförd i liggtimmer och hade en grekisk korsplan. År 1976 förstördes denna kyrka i en brand. På platsen återuppbyggdes en mindre kyrka vars plan knyter an till den nedbrunna kyrkans grekiska korsplan.

Källor

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet.

KLM Kalmar läns museums arkiv.

De nedan redovisade uppgifterna utgör en sammanfattning av redovisad litteratur och genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av händelser i kyrkobyggnadens historia.

År	Händelse	Källa
1976	Den 18 oktober totalförstördes Hälleberga kyrka vid en brand. Vid en besiktning den 19 oktober konstaterades att resterna av kyrkan inte gick att använda. 9 november begärde man att få riva brandresterna.	ATA
1977	Tillstånd att ta bort fem skelettgravar från historiskt tid som påträffats vid undersökning av den nedbrunna kyrkans grund.	ATA
1978	Återuppbyggnad av kyrkan med torn i söder och kor i norr. Arkitekt Jerk Alton. Byggfirma var O G Ohlsson, Nybro	ATA
1980	Installation av brandlarm.	KLM
1982	Orgel installerades byggd av orgelbyggare Jan-Olof Grönlund. Tidigare hade en låneorgel från Grönlunds Orgelfirma använts.	ATA KLM
1990	Invigning av två väggutsmyckningar –Jesus på korset och Maria med barnet. Krucifixets kors är gjort av Bengt Modigh, Orrefors. Virket är från den nedbrunna kyrkan.	ATA
1995	De båda ljuskronorna i koret som hade räddats från den nedbrunna kyrkan stals. De ersattes med liknande ljuskronor tillverkade av Fongs i Gränna	Muntliga uppgifter

Övergripande kulturhistorisk bedömning

Generella värden

I slutet av 1988 upphörde 1920 års kungörelse med föreskrifter rörande det offentliga byggnadsväsendet att gälla. För kyrkobyggnader trädde istället lagen om kulturminnen i kraft. Denna lag ger skydd åt de kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Alla kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser tillkomna före 1939 står under statlig tillsyn. Tillsynsmyndighet är länsstyrelsen. Byggnader på begravningsplatser som anlagts före 1939 skyddas enligt 4 kap. §11-13 enligt Kulturminneslagen. Eftersom Hälleberga kyrka är uppförd efter 1939 men ligger på en äldre begravningsplats omfattas kyrkan av denna lagstiftning och står under länsstyrelsens tillsyn. Kyrkans inventarier omfattas av 4 kap. §6-10 i Kulturminneslagen och står under tillsyn av Riksantikvarieämbetet.

Kyrkomiljön

Hälleberga kyrka ligger i östra delen av samhället Gullaskruv, utmed det som tidigare var vägen mot Vetlanda. Idag har denna väg, väg 31, en ny stäckning sydväst om kyrkan. Kyrkplatsen är högt belägen med utsikt över Maden. De äldsta delarna av kyrkogården ligger söder om kyrkan. Kyrkogården utvidgades 1940 i slutningen norr om kyrkan. För att få ytor som fungerade för gravsättningar byggdes terrasser med stödmurar av cement. Ytterligare en utvidgning i norr gjordes 1965. På kyrkogården finns flera äldre vårdar som berättar om bygdens brukstraditioner både när det gäller järn och glas. Här finns också den kände prästen Lorens Peter Sellergrens gravplats.

Nordost om kyrkplatsen ligger prästgården även den på en höjd. Huset är byggt 1922 och fungerar än idag som prästgård. Söder om kyrkan ligger församlingshemmet som byggdes 1874. Här finns också en bevarad länga med kyrkstallar som byggdes 1922. Tillsammans med en bondgård med mangårdsbyggnad från 1840-talet används kyrkstallarna av hembygdsföreningen för förvaring och museum.

Hälleberga socken är en skogsbygd i västra delen av Nybro kommun. Här finns få spår av förhistorisk tid men gott om medeltida järnframställningsplatser. Socknen har gräns mot Älghult, Kråksmåla, Madesjö, Algutsboda och Ekeberga socknar. Till skillnad från övriga delar av Nybro kommun tillhör man Uppvidinge socken. År 1971 övergick man från att tillhöra Kronobergs län till att vara en del av Kalmar län. I kyrkligt hänseende var man fram till 1921 annexförsamling till Älghults socken. Därefter var man eget pastorat fram till 1995 då man gick upp i samfällighet med församlingarna i Madesjö, Örsjö och Oskar. Då hade Hälleberga kommun redan 1969 uppgått i Nybro storkommun.

Området är mest känt för att vara en del av det som turistbranschen kallar Glasriket. Inom socknen finns och har funnits flera såväl kända som okända glasbruk. Idag är de två största och mest kända Orrefors glasbruk och Målerås glasbruk. Förutom glasbruk finns två stora sågverk i socknen som ger arbetstillfällen och förädlar skogsråvara från området.

Kyrkobyggnaden

Bakgrund

Sockennamnet Hälleberga är känt sedan mitten av 1300-talet. En sockenbildning brukar också vara indikation på att det finns en kyrka på platsen. Därför tror man att det redan under 1300-talet fanns en kyrka på den plats där kyrkan ligger idag. Denna kyrka var av trä. I slutet av 1700-talet hade folkökningen gjort att träkyrkan blivit för liten och därför började man planera för att bygga en ny kyrka. Det kom dock att dröja fram till 1819 innan en ny kyrka stod klar. Ritningarna togs fram lokalt men av vem är inte känt. De justerades något och godkändes av Erik Wilhelm Palmroth vid Överintendentsämbetet, vilket var den myndighet som mellan 1810-1918 (då det omvandlades till byggnadsstyrelsen) hade ansvar för det offentliga byggnadsväsendet i Sverige och granskade och godkände alla ritningar till Svenska kyrkans kyrkobyggnader. Arkitekt Palmroth hade även varit involverad i arbetet med Fliseryds kyrka som stod klar 1818. Liksom Hälleberga kyrka uppfördes Fliseryds kyrka i liggtimmer och med en grekisk korsplan. Till skillnad från Fliseryd försågs dock kyrkan i Hälleberga med ett torn i väster. Båda kyrkorna hade sakristia i en kvadratisk utbyggnad bakom koret. I Hälleberga låg koret i öster medan det i Fliseryd låg i söder.

Den grekiska korsplanen användes under 1800-talet sporadiskt som planlösning för kyrkobyggnader. I Hällebergas närområde finns också Hovmantorps kyrka från 1847. En kyrka byggd efter den grekiska korsplanen har lika långa korsarmar. Ännu ovanligare i Småland är den latinska korsplanen där en av korsarmarna är längre. I Kalmar län är Dalhems kyrka och Domkyrkan i Kalmar byggd efter denna plan.

Bygget av Hälleberga kyrka leddes av murmästare Högländer, Älghult, och byggmästare Carl Palmgren, Lenhovda. De timrade väggarna var reveterade och kalkstrukna. Taket var belagt med spån.

Denna kyrka kom att genomgå flera restaureringar. Exteriören fick i stort sett behålla sin utformning men takmaterialet byttes från spån till kopparplåt 1933. Interiört målades kyrkan om vid flera tillfällen. De största förändringarna gjordes vid restaureringen 1943 då bl a altarpupsatsen förändrades och en ny altartavla av Simon Gate kom på plats. Planeringen för en ny stor restaurering var påbörjad 1975 men arbetet hann inte påbörjas. Den 18 oktober 1976 totalförstördes kyrkan i en brand.

Exteriör

Den nya kyrkan i Hälleberga som byggdes upp efter branden placerades på samma plats som den gamla. Eftersom inget av den gamla kyrkans timrade fasader gick att återanvända var man dock fri att tänka i nya banor. Arkitekt för den nya kyrkan blev Jerk Alton som också arbetat med återuppbyggnaden av Örsjö kyrka som stod klar 1976. Byggfirma var OG Ohlssons byggnads AB, Nybro och alla måleriarbeten utfördes av Nybro Måleri AB. Den grekiska korsplanen behölls men sidoarmarna i öster och väster fick lägre takhöjd och interiört var de inte fullt ut en del av långhuset. Man valde också att vrida riktningen i kyrkan så att koret placerades i norr och kyrkans huvudingång i söder. Detta gjorde att kyrkan hamnade i linje med kyrkogårdens huvudingång. Den nya kyrkan blev mindre än den gamla.

Kyrkan är uppförd i natursten, spritputsad och avfärgad i vitt. Långhuset har ett valmat tak klätt med svartmålad plåt medan sidoarmarna har pulpettak i samma material. Lanterninen är placerad vid den södra nocken på långhusets valmade tak. Den är byggd i trä och målad i vitt. Ljudluckorna är rundbågiga och svartmålade. Det tältformade taket är liksom övriga tak belagt med svartmålad plåt. Lanterninen kröns av förgylld tupp och kula.

Ingången i söder har rakavslutade dörrar som är klädda med rektangulära kopparplåtar lagda i förband på ett sätt som gör att skarvarna bildar ett dekorativt mönster. I mitten av varje dörr finns tre glasrutor. Över dörren fortsätter kopparbeklädningen ett stycke för att avslutas med ett lunettfönster. Ingången är i markplan men framför dörren ligger en skiva av granit som höjer sig någon centimeter över gångens asfaltbeläggning. Ytterligare tre ingångar finns till sakristian i öster samt väntrummet och bisättningsrummet i väster. Även dessa har kopparbeklädning med samma utformning som kyrkans ingång. Över dörrarna till sakristian och väntrummet som är vända mot söder finns överljus.

Långhuset har fem rundbågiga fönster. Ett av dessa är korffönstret i norr. De fyra andra är placerade på korsarmen i öst-västlig riktning, nära korsarmarnas vinklar. Fönsterbågarna är målade i en rödbrun nyans. Långhuset får också in dagsljus genom en rad små kvadratiska fönster som sitter utmed takfoten i öster och väster. Dessa har vitmålade omfattningar och fönsterbleck i svartmålad plåt. Såväl sakristian som väntrummet har rektangulära fönster med bågar i rödbrun ton mot öster och väster.

Exteriören är väl sammanhållen och har inte genomgått några förändringar sedan kyrkan byggdes. Hälleberga kyrka tar upp den gamla kyrkans form och planlösning men byggnaden har anpassats till 1970-talets behov med ett mindre kyrkorum och fler biutrymmen. Kyrkan har också ett tidstypiskt formspråk.

Interiör

Även interiört blandas tradition och nytänkande. Ibland har de traditionella inventarierna placerats på ett modernt sätt. Det gäller t.ex altarbordet som är fristående från väggen så att prästen kan röra sig runt det. Orgeln är placerad utmed väggen i den östra korsarmen varvid läktaren frigjorts och istället kunnat anpassas efter brukssamhällets musikkår som ibland deltar i kyrkans verksamhet.

Kyrkorummet är symmetriskt uppbyggt med parställda fönster, kolonner, dörrar och läktartrappor. Väggarna är klädda med vävtapet och målade i vitt. Golvet är belagt med brun klinker. Rummet är, beroende på det begränsade antalet ljusinsläpp samt deras placering och storlek, ganska mörkt. Delar av färgsättningen går i ljusa lasyrer men ljuset dämpas av golvet och bänkinredningens mörkare färger. Delar av rummets och inventariernas utformning har likheter med det som finns i Örsjö kyrkas. Arkitekten Jerk Alton var ju verksam även vid renoveringen av Örsjö kyrka och hans stil och form språk går att känna igen. Det gäller t.ex bänkarnas utformning samt predikstolen och dörrpartiet mot vapenhuset.

Yttertaketets valmade form går igen i innertaket vilket är klätt med träpanel och laserat i vitt. De bärande limträbalkarna är synliga och laserade i vitt. De höga balkarna delar in takfotens fönsterrad i sektioner om fyra fönster. Mellan balkarna, i samma riktning som dessa, löper dragstag målade i vitt. Väggarna är klädda med vävtapet och målade i vitt. Taket i den östra

och västra korsarmen bärs upp av kolonner laserade i brunt. Korsarmarnas hörn markeras av pilastrar i samma nyans som kolonnerna

Kyrkans kor är placerat i den södra korsarmen och i nivå med långhuset golv. Altarringen är del- och flyttbar. Den har en enkel utformning där varje sektionens överliggare bärs upp av två pelare. Hela altarringen är laserad i gult med detaljer i rött. Knäfallet är klätt med blått tyg. Altarbordet står på en yta som är upphöjd ett steg. Det fristående bordet är av grå kalksten i två nyanser med en skiva av mörkgrå kalksten. På var sida om altaret står en hög ljusstake med en utformning lik altarringens pelare. I korets södra vägg, över altaret, finns ett rundbågigt fönster med en glasmålning av Brita Reich-Eriksson, Stockholm, med blomstermotiv, vilken utgör altaruppsats. Färgerna går i blått, gult och grönt.

Till vänster om altaret, i hörnet mellan den västra och södra korsarmen är predikstolen placerad. Predikstolskorgen består av ett tresidigt skrank laserat i gult med sammanhållande pelare lika altarringens pelare. Till höger om altaret står dopfunten av kalksten. I den östra korsarmen är orgeln placerad. Den har en fasad laserad i gult och brunt med detaljer i rött och guld.

Bänkinredningen har likheter med den som arkitekt Alton ritade för Örsjö kyrka. Bänkarna av trä är laserade i grönt och blått med detaljer i rött. De är indelade i två kvarter i nord-sydlig riktning samt med ytterligare två bänkrader i den västra korsarmen. Dessa båda bänkrader är vända mot öster. Bänkinredningen är öppen.

I den norra korsarmen finns ett dörrparti mot vapenhuset. Liksom i Örsjö kyrka är dörrpartiet av glas med lister och foder laserade i gult. På var sida om dörrpartiet finns trappor till läktaren. Sex parställda pelare laserade i brunt bär upp läktaren och fortsätter från denna upp i taket. Läktarbarriären är helt slät utan någon dekor och laserad i samma ton som pelare och kolonner. Över träbarriären sitter en plexiglasskiva mellan vitmålade metallstolpar. På läktaren finns slösa stolar. Golvet är utfört i gradänger och belagt med parkett.

Vapenhuset har tak i trä målat i vitt. Väggarna är klädda med vävtapet och målade i vitt. Golvet är belagt med samma typ av klinker som långhusets golv. Här finns ett par kapprum, toalett, ljusbärare och bokbord.

I den östra korsarmen är sakristian placerad. Här finns textilförvaring, förråd, städskrubb m.m. Taket är målat i vitt medan väggarna är klädda med vävtapet som målats i gult. Golvet är belagt med parkett. I den västra korsarmen finns bisättningsrum med kyl och ett väntrum.

Inventarier

Ett fåtal föremål kunde räddas från den gamla kyrkan. Äldst av dessa är dopfunten i röd kalksten från mitten av 1600-talet. Det finns också ett pendelur, idag i koret, som troligen är tillverkat i mitten av 1800-talet. På läktaren hänger en ljuskrona i mässing. När den är tillverkad är inte känt. Tidigare fanns ytterligare två ljuskronor som ursprungligen hängde i den gamla kyrkan. De stals dock 1995 och är idag ersatta med liknande kronor som tillverkats av Fongs i Gränna.

Den nya kyrkan försågs med armaturer formgivna av Sven Palmqvist, Orrefors glasbruk vilka är en karaktäristisk och tidstypisk del av interiören..

Sammanfattning

Platsen där Hälleberga kyrka och kyrkogård ligger har en lång historia som centrum i bygden. Den nuvarande kyrkan har föregåtts av två träkyrkor varav den äldsta troligen tillkom i mitten av medeltiden.

Den kyrka som uppfördes efter branden 1976 ritades av arkitekt Jerk Alton. Han arbetade även med återuppbyggnaden av Örsjö kyrka som brann ner 1974. Man kan se vissa likheter i de båda kyrkornas inredning t.ex. när det gäller bänkinredningens utformning och den laserande målningsbehandlingen i interiören..

I Hälleberga valde man att bygga en mindre kyrka än den som brunnit ned men man knöt an till den gamla kyrkans planlösning. De inventarier som räddades undan branden har återförts till kyrkorummet och utgör idag viktiga länkar till kyrkans historia i Hälleberga. Samtidigt har kyrkorummet anpassats till moderna behov t.ex. genom det fristående altarbordet, utrymmen för toaletter, kapprum, väntrum m.m. Genom att kyrkan och dess inventarier ritats av samma arkitekt blir intrycket en väl sammanhållen enhet. I Hälleberga kyrka förenas idag gammal tradition och moderna krav.

Källförteckning

ATA Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet.

KLM Kalmar läns museums arkiv.

Konserveringsrapport, Jönköpings läns museum 2000:13.

Kyrkobyggnader 1760-1860 del 2 Småland och Öland. Riksantikvarieämbetet och kungl. Vitterhets- och Historieakademien, Stockholm 1993.

Lindahl Göran, Högkyrkligt lågkyrkligt frikyrkligt, Diakonistyrelsens bokförlag 1955.

Nationalencyklopedin på nätet.

<http://www.nashult.se/index.asp?mainId=34&secId=35> 2006-10-06